

Akmýrat Gürgenli
Taryh ylymlaryň kandidaty
Golia@rferl.org

«Kel tebip bolsady öz başyna em ederdi ! »

**(Türkmenistanyň prezidenti G.Berdimammedovyň
Eýrana saparyna syýn)**

Üstümizdäki ýylyň iýun aýynyň 15-ine Türkmenistanyň prezidenti G.Berdimammedov iki günlük resmi vizit bilen Eýrana bardy. Bu onuň prezidentlik kürsüsini eýeländen soň goňşy döwlete, Eýran ilkinji saparydy. Berdimammediň Eýrana barjakdygyny eşiden Türkmenistanyň Prezidenti Türkmenler onuň öz aralaryna gelmegini, Magtymgulynyň guburyny zyýarat emegini ondan haýyş edip, ýörite telegrammalar ýolladylar.¹ Emma ýer şaryndaky ýeke täk Türkmen döwletiniň lideri olaryň bu islegini kanahatlandyryp bilmedi. Belki-de jenap prezidentiň Tahrandaky programmasy doly bolandyr, belki-de ol, avtobus öndürýän Eýranyň “Iran hodro” kärhanasynyň, Türkmenistana avtobus satmak üçin gerekli kontrakta gol çekmek üçin özüne sowgat beriljek-has dogrusy para berjek ýeňil avtomobilini almaga howlugandyr... belki-de jenap prezident uçar bilen Tahrana-Kümmetgowuz aralygyna 40 minudyny we ildeşleriniň arasynda sarp etjek 2-3 sagady aýryp bilen däl. Onda näme üçin «Dünýä Türkmenleriniň Gumanitar Bileleşigi» diýip, agyzlaryny dolduryp, Aşgabatda goh-galmagal baryny turzup gelýärler. Ýogsa bu guramadan edil diktator Nyýazov ýaly Dünýä Türkmenleriniň “wekillerini” çagyryp özlerine at-abraý

¹ Hormatly Türkmenistanyň Prezidenti
Gurbanguly Berdimammedow Alyjynaplary

Siziň ýakynlykda Eýran Yslam Respublikasyna boljak saparyňyzda, biz Eýran Türkmenleri sizden biz taraplara, Eýran Türkmenistanyň Prezidenti Magtymguly Pyragynyň Mezarına zyýarat etmegiňizi haýyş edýäris. Siziň bu bereketli saparyňyz bilen, Türkmenistan we Eýranyň aragatnaşyklary we dostluklary günbe-günden artar diýip umyt edýäris.

Eýran Türkmenleri

gözleýärlermi? Esasan täze prezidentde “Dünýä Türkmenleri” diýen düşünje barmyka? Häkimiýet başyna geçeli bäri biz onuň agzyndan bu barada ýekeje-de söz eşitmedik. Bolýar, sabyr edeýli, wagt, zaman muny aýdyňlaşdyrar. Ýöne biz G.Berdimuhamedovda “Dünýä Türkmenlerini” jebisleşdirip biljek ukyýbyň bardygyna şüphe bilen garaýarys.

Dünýäki diş doktor, bu günki prezident!

Garaşsyzlyk ýyllaryň içinde, şu geçen 16 ýylyň dowamynda Türkmenistanyň syýasy arenasynda tanalmadyk birsiniň Nyýazovyň ýerine geçmegi bir topary serpmeden gaýdan ýaly etdi. Nyýazovyň döwründe birnäçe ýyllap onuň saglyk ministri bolup gulluk eden Berdimuhamedov, hiç mahal öň plana durmady, televidniýada görkezilmedi, metbugat çykyş etmedi. Ol beýleki ministerler ýaly Nyýazovdan kaýç almady, il masgarasy bolup, tele ekranda üstünden abanylmady. Ol mydama Nyýazovyň kölgesinde “aýalyp” saklandy. Sábäbi belli däl, belki-de bellidir...

Berdimuhamedov, Nyýazovyň elini öpýär

Diktator Nyýazov özüniň ýurt ýykar permanlary bilen günde Watanyň bir ýerine gemiriji dişini salardy. Bu gemiriji syýasatdan saglyk pudagy-da aman-da galmady. «Türkmenbaşynyň» permany bilen münläp-münläp lukmanlar işden kowuldy, raýon we etrap keselhanalar ýapyldy, gidip ýatan şepagat uýalar işsiz galdy, onuň ýerine hatta iňňe sanjyp bilmeýän esgerlerden poliklinikalarda mugtyna peýdalanmak gullugy guryzyldy... Nyýazovyň saglyk pudagyndaky bu gödek syýasatyny onuň ministri G.Berdimuhamedov iki elläp goldady we býuruklery ýerine ýetirdi, ýa-da bolmanda dymyp, gytaklaýyn onuň bilen ylalaşypdy. Bu gün bolsa G.Berdimuhamedov «ýurtda saglyk pudagynda reforma geçirýäris» diýip, goh-galmagal baryny turzyp gelýär we saglyk barada ýazan “kitabyny” propaganda etdirýär, edil ozalkyň ýazdym diýýän “Ruhnamasy” ýaly. G.Berdimuhamedov özüne “professorlyk” titulyňy hem-de

“Türkmenistanyň goşun serkerde başsyz, generaly” derejesini-de aldy. Näme «Eşek, eşekden galsa gulagyny-de kes, burnuny-da» diýip, ýersiz ýere aýdan dälidir atalarymyz.

G.Berdimuhammedov nädip häkimiýeti eýeledi?

Bilşiňiz ýaly 2006-njy ýylyň 21-nji dekabrynda özüni ýerdäki taňry hasaplap gelen, “ýele-güne, oda-suwa hökmüm ýöreýär” diýen S.M.Nyýazov, ýokardaky Taňry bilen bäsleşip bilmän amanadyny tabşyrdy. Onuň ölüminiň şüphelidigini we onuň ölüm habarynyň birnäçe günläp gizlenip saklanandygyny aýdýanlar-da bar.

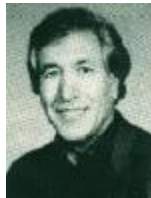
Türkmenistanyň howpsuzlyk ministri, ýaragly güýçleriň baş generaly we beýleki gulluklaryň we gizlin hem gizlin bolmadyk gulluklar haýal edmän «Howpsuzlyk geňsiň» diýen topary döretdiler. Toparyň karary bilen Nyýazovy jaýlmak dabarasyna G.Berdimuhammedovy bellediler, ýogsan konstitutsiýa bolýunça mejlisiň başlygy Öwezgeldi Ataýev bu wezipä bellenmelidi. Sovet Soýuzy döwründe kim bu wezipä bellense, onuň geljekgi lider boljagy ikujsuzdy. Bu Türkmenistanda-da Nyýazovdan soňra şeýle boldy.

Nyýazovnyň 7-si sowlup, sowulmanka, G.Berdimuhammedov ýaragly güýçleriň we KNB-niň (ozalky KGB-niň) ýolbaşçylary bilen bilelikde mejlisiň binasyna kürsöp girdi. Adatdan daşary ýagdaýda geçirilen “maslahatda” parlamentiň başlygy, esasy kanun boýunça Nyýazovdan soňra onuň wagtlaýyn orunbasary Ö.Ataýevi wezipesinden boşatdy. Baryp 2006-njy ýylyň sentýabrynda heniz Nyýazov dirikä, surata düşürilen bir video ýazgy deputatlara görkezildi. Şonda Nyýazov, Ataýeviň üstünden gygyrýar: «Näme üçin ogluň plan gyýz bilen gezyär, näme diýip, siz ony gelin edip almaýarsyňyz» diýip, bir topar bolugsyz hem şahsy meseleler bilen Ataýevnyň üstünden abanyar hem ony kemsidýär. Bu video ýazgynyň näme üçin şondan bäri gizlenip saklanandygy, indi bolsa ondan belli bir maksat üçin peýdalanylýandygyny köre hasa bolsa gerek. G.Berdimuhammedov bu töhmet bilen kanun boýunça Nyýazovnyň ýerine wagtlaýyn geçmeli adamy wezipesinden boşatdy, mejlisiň zalyndan kowdy, hem garşysyna “jenaýat işini” gozgady. 10-20 minutlap uzaga çeken bu “şow-tomaşa” ozal ady Türkmenistanyň

syýasy arenasynda eşmedik, syýasat älemeninde tanalmadyk, hukuk we ýuridiki taýdan sowadynyň näderejededigi belli bolmadyk Akja Nurberdiýeva diýen “lepbeý agany” birsiniň mejlisiň başlygyna bellenmek bilen tamamlandy.

Aşgabatda adatdan daşary “Halk maslahatynyň” 20-nji mejilisi geçirilip, esasy kanuna “düzedişler” girizildi we wagtlaýyn prezident hökmünde G.Berdimuhammedov bellendi hem-de prezidentlige saýlawlaryň geçiriljegi yglan edildi.

Oppozisýada durýan syýasy partiýalar ýurda baryp, saýlawlara aktiv gatnaşjagyny yglan eden badyna, G.Berdimuhammedovnyň permany bilen olar gelen ýagdaýynda airoportda tussag ediljegi habar berildi. Şeýdip oppozisýanyň ýurda dolanyp barmagyna we saýlawlara gatnaşmagyna rugsat berilmedi. Hatta ýurduň içinde hereket edýän “Agyzbirlik Demokratik Halk Hereketiniň” lideri Nurberdi Nurmuhammedov howpsuzlyk güýçleri ogurlap 10 günden soňra azat etdiler.

N.Nurmuhammedov

Dünýä jemgiýetçiligi, Ynsan Hukuklaryny goraýan Halkara Guramlar Nyýazovnyň türmelerinde günäsiz oturan syýasy bendileriň şol sandan Muhammetguly Aýmyradovlaryň(ol 94-nji ýyldan bäri otyr), ýurduň ozalky daşary işler ministerleri Boris Şyýmyradovnyň we Batyr Berdiýeviň... azatlygy goýberilmegi diýen talabyna-da G.Berdimuhammedov äsgermezçilik edip gelýär. Kurhany Türkmen diline terjime eden we entejik bahana bilen Nyýazovnyň gazabyna duçar bolup sürgüne iberilen Hoja Ahmat ahuna o jagyna dolanyp gelmegine rugsat berilmän gelýär (Nyýazovnyň permany bilen şol kurhanlar ýakyldy, ol öz Ruhnamasyna bäsdeş etjek hiç kitaba çydam edip bilmeýärdi). Gepiň gyýsgasy, ýagdaý öňki-öňküsine galdy. Ne söz azatlygyna, ne-de azat-erkin metbugata, ne syýasy, ne-de hökümete degişli bomadyk syýasy däl gurluşlara ýol berilmän gelýär. İnternet kafeler ýola goýuldy diýip, reklama edilýär, emma ondan peýdalanmak üçin sagady 4 dollar tölemeli, kimde bar beýle pul, goňsy döwletlerde bolsa ol 1 dollara-da ýetenok.

Mart aýynyň 23-inde Mary-da geçirlen “Halk maslahatynyň” 21-nji mejlisinde ýene-de baş kanun/konstitutsiýa bozuldy. Mejlise ýaşy 50-den aşakdaky adamynyň ýolbaşçy

bolup bilmeýän maddasyny üýtgedip, 49 ýaşyndaky G.Berdimuhammedovy mejlisiň başy edip bellediler. Bu işde ýurduň saýlaw komisýasynyň başlygy Myratberdi Sopyýev, ýaranjaň ýaşuly sumak Myrat Garryýev we il masgarasy Onjuk Musaýev ýalylar ellerinden gelenini gaýgyrmadylar. Şol mejlisde prezidentlige saýlawlara 5 tamakyýn bellendi, olar G.Berdimuhammedov bilen bäsleşmelidi. Elbetde arkasynda KNB (ozalky KGB), ýaragly güýçler... duran G.Berdimuhammedovyň ýeňiji bolup çykjagy iküçsyzdy, ol şeýle hem boldy.

Çärjewiň bir meýdanyndan Nyýazovyň heýkeliniň ýerine “häzirikçe” G.Berdimuhammedovyň uly protreti goýuldy.

G.Berdimuhammedov häkimiýet başyna geçer, geçmez özüni bu wezipä ýetiren hojalaryny ýok edip başlady. Nyýazovyň baş goragçysy, jenaýatçylykda ýakasy gaýşly Akmyrat Rejepovy, Milli Howpsuzlyk Ministeri Geldimuhammed Aşyrowy we İçeri İşler Ministeri Akmuhammed Rahmanovy işlerinden kowdy, indi gezek Nyýazovyň döwründen galan ýeke-täk adam, ýagny Goranmak Ministeri Agageldi Muhammedgeldiýewiňki diýilýär.

Akmyrat Rejepov

Ugur niräk?

Prezident G.Berdimuhammedov ilkinji resmi saparyny Saud Arabystanyna etdi, soňra Orsýete ondan soň bolsa Eýrana bardy. Emma ilkinji bolup Türkmenistanyň garaşsyzlygyny ykrar eden doganlyk Türkiýe jemhuriýetine henize çenli sapar etmän gelýär. Käski ol ilkinji gezek dünýä Türkmenleriň buýsanjy bolan Magtymgulynyň mukaddes topragyny zyýarat edip, onuň päk ruhundan ak pata alan bolsady... Onuň ady agzalan ýurtlara sapar etmegi, onuň daşary syýasatda ugrunyň/ orientatsiýasynyň haýsy tarapa barýandygyny düşündirmän duranok. Ol bir tarapdan edil Nyýazov ýaly halkyň dini ynançlaryny eksplotirlemek üçin Mekkä, Haj zyýratyna gidip, özüni hakyky

musulman edip görkezmäge syýnansdy, aýry tarapdan Norvegiýanyň paýtagtynda bosgunlykda aradan çykan Türkmenistanyň ilkinji daşary işler ministri, “Birleşen Türkmen Oppozisýasynyň” lideri merhum Abdy Kulyýeva öz watanyndan topraga berilmegine, jaýlanmagyna rugsat bermedi. Onuň bu işi ne musulmançylyga ne-da adamkärçilige sygdy.

2007-nji ýylyň Maý aýynyň başlarynda Türkmenistanyň, Orsýetiň we Gazagystanyň prezidentleri Hazar ýaka Şagadam (häzirki ady Türkmenbaşy) şäherinde, Türkmen gazyny Gazagystanyň üsti bilen deňziň kenaryndan çekiljak täze geçirijiden, Orsýete aşyrmak baradaky deslapky ylalaşyga gol çekildi, başgaça aýdylanda Türkmenistanyň tebigi baýlygyny Orsýete eksport etmekde, ony talatmakda G.Berdimuhammedov, Nyýazovdanam ozdurdy.

Heniz baş ogry Nyýazovnyň halkyň bokurdagyndan kesip, talap alan we Alman hem-de Swiss banklarynda ýatyran milýardça dollar pullaryň ykbaly näbelli. Ol pullar Türkmenistana beriljekmi, berilmejekmi, bu barada täze prezident halka bir zat aýtman gelýär. Häzirki wagtda gazyň puly nirä gidýär? Näme üçin halkyň saçagynda bol-elin çörek ýok?...

Türkmenistan-Eýran gatnaşygy

Baryp 1991-nji ýylda Nyýazov Türkmensährali Türkmenleriň baş şäheri Kümmetgowuza baranda, adamlar edil “ýer süýşen ýaly”, siý ýaly akyp, köçelerde onuň geljek ýoluna garaşypdylar, hatta Kelala aýroporty-K.gowuz aralygyny paý-piýada aşyp, ony garşy alypdylar. Bu buýsançly ýagdaýy göre bilmedik käbir parslar, Türkmenlere: “prezidentiňiz geldi, indi arka daýanjyňyz bar” diýipdiler. Nyýazov Akdokaýa baryp Magtymgulynyň mazaryny-da ziýarat etdi. Elbetde diktator ol mukaddes guburyň başynda-da özüne wepaly bolmak barada ministerlerine ant içdirmegi-de unutmady.

Dörän ýagdaýdan peýdalanan Eýran rejimi Türkmenistandaky ilçi hanasynyň ýanyndaky medeniýet öýüniň işiniň germini köpeldip, her gün diýen ýaly yslamy propagandirlemekde dek oturmady. Mary, Nebit-dag ýaly şäherlerde konsul hanalaryny açdy. Pars dilini sapak berýän mekdepleri ýola goýdy, garaz yslamy rejimi propandirlemekde pul-para sarp etmekden gaýytmady we gaýytman gelýär. “Türkmenistan öz konsul hanasyny Türkmenleriň ýaşayan şäheriniň birsinde açsyn, Türkmenleriň arasynda Türkmen dilini öwredýän kurslar ýola goýsyn,

Türkmenistanyň metbugat öýi, has bolmanda gazet satýan bir kioski bolsun” diýen Türkmenistanyň Türkmenleriň islesine ne Nyýazov gulak gabartdy, ne-de Berdimuhammedowyň ýadyna düşýär, edil “eşegiň gulagyna ýasyn okalan” ýaly. Ýogsam diplomatik gatnaşyklar edil küşüt oýuny ýaly ahyryn, garşy tarapyň göçüm etdimi, sen-de göçmeli, ýogsa utuldygyň bolýar.

2000-nji ýylyň 14-nji sentýabrynda Nyýazov Balkan welaýatyna baranda Eýranyň çäginde ýaşayan Türkmenler barasynda şeýle diýdi:

«Jafarbaýlar bilen Atabaýlaryň arasynda oňsuzlyklar bar. Tire parazlyk bularyň galynda bar-da. Balkanlylaryň ikä bölüneni hem şol sebäpden. Bir bölegi ol tarapda [Eýranda-AG] galdy, deňiz kenarynda ýaşayan tiräniň iki bölünenini bilýärmisiňiz ýaşulylar? Biz indi birleşdirjek hem bolamyzok, indi taryh her kimiň arasynda kesgitledi. Aňyrdaky ýaşayan aňyrdaky ýaşabersin, bärde ýaşayan bärde. Indi hiç kim topragy, ýer, serhedi üýtgedip bilmez...»

Nyýazov şol ýylyň oktyaber aýynda Aşgabadyň Ruhýet köşginde, milli mirasy öwreniş konferensiýada eden çykyşynda:

«Eýranlylar bilen ýedi arka ganymyz birdir» diýdi.

Nyýazov Türkmenistanda ýaşayan Türkmenler barada şeýle garaýardy. Şonuň üçin onuň ýoluny gysarnyksyz dowam etdirjek diýip gelýän G.Berdimuhammedov, Eýrana baranda öz ildeşleriniň arasynda barmagy özüne kemçilik saýdy.

Eýranyň çäginde ýaşayan Türkmen halky 10 ýyllyklaryň dowamynda merkezi hökümetiň zalym hem jenaýatçylykly syýasatynyň gurbany bolup gelýärler, baýlygy talanýar, ruhy taýdan kemsidilýär... Olaryň sany indi 3 million töweregi. Türkmenistan garaşsyzlygyny jar edenden soňra olar buýsanmak buýsandy. Başda araçägiň iki tarapynda ýaşayan Türkmenleriň gatnaşmalaryna ýeňillik döredildi, soňra olam ýatyryldy, diňe parslar, söwda, biznes bahasyny bilen islän wagty Türkmenistana gelip gidýärler. Türkmen görgüli bolsa Türkmenistana giriş vizasyny almak üçin ilki bilen çagyryş hat getirtmeli, soňra 400, 500 km ýol söküp, Tahrana ýa-da Maşada gidip, pasportyna viza bellegini basdyrmaly, bu iş bitýänçä otel we beýleki çykdajylary boýun almaly...

Türkmenistanyň Türkmenleriň öz ene dillerinde hatly sowatly bolmak, milli hak-hukuklaryna hormat goýulmak ýaly talaplaryny G.Berdimuhammedov diplomatik ýollar bilen, hatta gerek bolan ýagdaýynda ykdysady gysyş arkaly-mysal üçin «gaz

bermeris, elekterik toguny satmarys» diýen ýaly faktorlardan peýdalanyp, Tahrán resmlerine duýduryp, öz ildeşleriniň derdine melhem edip bilerdi, bu henizem giç däl, sebäbi Eýrana sanksiýa girizildi, “hiçden giç ýagşy” diýilipdir. Ýöne atalyk mähri bilen Türkmenistanyň içinde ýaşayan Türkmenleriň başyny syýpamadyk bu prezidentden, Türkmenährada ýaşayanlar nämäni tama edýärler?!

G.Berdimuhamedovyň Eýrana baryp-da ruhy taýdan goldaw bolar ýaly Türkmenähraly Türkmenleriň arasyna barmanlygy, edil birisiniň başga obada ýaşayan doganynyň obasyna baryp, doganynyň öýüne barman, onnuň goňsusyna myhman bolup gaýdana meňzeýär.

Sözümizi milli şahyrymyzy, ruhy buýsanjymyz **Magtymgulynyň** dürdänleri bilen jemleýäris:

«Her emiriň, ger weziriň akly kutah, ham olar,

Ol weziriň ady ahyr, halk ara betnam bolar.

...

Dogay salam Magtymguly guludan baky bolgan beglere,

Aý dolar, enjüm batar, roswaýy aam u haas bolar.»

Prag- Çek jemhuriýeti

23.06.2007